

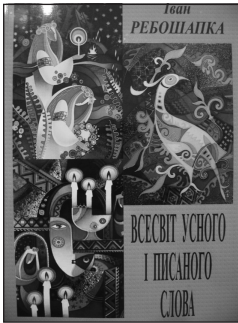

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Крізь призму діалогу культур

Ребошапка І. Всесвіт усного і писаного слова. Фольклористичні розвідки, статті, рецензії, персоналії. – Бухарест: Вид-во RCR EDITORIAL, 2010. – 388 с.

Книга відомого українця з Румунії Івана Ребошапки – результат багаторічного дослідження української пісенної творчості, яку зібрав сам автор і багато фольклористів та осмислив у контексті загальноукраїнського народнопісенного репертуару.

Але назва книги не випадково починається словом «всесвіт». Український фольклорний матеріал у ній, де і коли б він не був записаний, осмислюється у порівняльному зіставленні з народнопісенним спадком багатьох народів, передусім румунського, а також сербського, болгарського, словацького, білоруського, польського, російського та ін. При цьому простежуються спільні мотиви, які беруть своє начало з архаїчних ритуалів, що згодом трансформувалися у символи.

Такий вертикальний зріз веде автора до виявлення у фольклорі реліктів космічного як моментів сакрального в сучасному десакралізованому світі. Спираючись на праці всесвітньо відомого філософа й антрополога румунського походження М. Еліаде про священне і мирське, І. Ребошапка «відчитує» сліди космічної сакралізації в образності українських пісень (дівчина – сонечко, ясна зоря тощо) у весільному обряді як «кодї переходу» з дівочої вікової групи в жіночу.

Заторкнувши проблему сакрального та профанного у книзі «Всесвіт усного і писаного слова», ми мимоволі підійшли до одного з наскрізних мотивів книги ученого, до, сказати б, її концепційного епіцентру – до тези, що її автор скромно формулює як робочу гіпотезу у статті «Історичні реалії, звичаєвість, ритуальний символ». Гіпотезу І. Ребошапка виводить із тематичного відгалуження народної величальної поезії, а саме – колядок дівчині та молодцеві.

Досліджуючи жанр колядок, учений звернув увагу, що ця тематична група (колядки дівчині й молодцеві) має специфічні ознаки, які споріднюють її з весільними обрядовими піснями. І він постав перед дилемою: чи то мотиви колядок проникли у весільні обрядові пісні, а чи сталося навпаки – весільні мотиви перейшли в колядки? І. Ребошапка переконливішим вважає другий шлях, наважуючись вступити в полеміку з таким науковим авторитетом, як румунський учений Петру Караман і його прихильники. Він полемізує з тезою П. Карамана, що «спочатку існувала недиференційована для кожного адресата група колядок, із якої першими виокремилися колядки господареві, потім колядки господині, а вже далі – дівчині та молодцеві» (С. 94).

Основним аргументом І. Ребошапки у цій полеміці служить тематична відмінність колядок першим двом адресатам – господареві й господині – від адресованих молодим, а ідентичність поетикального моделювання дослідник пояснює тривалістю «процесу поетичних формулювань і реформулювань колядкових дискурсів», у якому (процесі) вирішальну роль відіграє пісенна інтертекстуальність і «пересікання» пісенних видів. Дослідник так формулює свою позицію: «Своїм робочим положенням ми обрали акредитовану в етнологічних студіях І. Свенціцького гіпотезу, згідно з якою в ритуальних практиках спочатку постав жест (дійсний, немагічний, магічний), згодом постало і супроводжуюче «слово», тобто первинна поетична формула *in nuce*, з якої згодом утворилося безліч віршованих дискурсів (спочатку весільних), які описували одночасно виконувані дійсно

чи симульовані жести, обома діями (жестом і дискурсом) конотуючи перехід дівчиною чи молодцем ритуального порогу, тобто їхнє одруження, зображене в колядках як уже здійснене» (С. 95).

Цю позицію учений не тільки задекларував, а й підкріпив матеріалами української та румунської обрядової поезії, зокрема мотивом «перевізництва», ще в 1975 р. у книзі «Народження символу». Але дослідник розвиває свою гіпотезу до рівня концепції, знаходячи для її аргументації велику кількість етнологічних матеріалів із багатьох географічних зон і різних цивілізаційних етапів розвитку людства. У статті «Фольклорний «Ахілл» здобуває війною Брисейду – дівчину з народу» йдеться про появу таких симульованих форм здобуття дружини, як воєнний напад, умикання, торгова угода, що перетворилися в алегорично-символічні драми-вистави, які в різних етнічних спільнотах набували різноманітних театралізованих форм (праарійська, давньогрецька, слов'янська періоду язичництва тощо), дійство в яких супроводжувалося певним набором жестів і пісенних блоків із відповідними побажаннями.

І. Ребошапка виділяє кілька тематичних груп весільного сценарію в українських, румунських і болгарських колядках, які символізують здобуття нареченої «князем», зокрема «облога міста» та «воляння дівчини з фортеці». Першу він виводить, спираючись на праці етнологів Макленнана, Латтама, Леббока, із архаїчних форм укладання шлюбу за аналогією до справжньої облоги міст і городищ у давні епохи. І на підтвердження цієї тези наводить епізоди з «Літопису Руського», коли Київський князь Олег у 907 р. «ходив» на Царгород, а Володимир у 988 – на Корсунь. Зняття облоги Царгорода Володимиром взамін на його одруження з сестрою цезаря дослідник трактує як пряму паралель із таким ритуалом укладання весільної угоди, як символічне «завоювання фортеці».

Водночас сама «фортеця» теж сприймається як закодований символ. По-перше, це може бути право на одруження в результаті змагання за царівну, зафіксоване в давньоіндійських джерелах, в «Одіссей» Гомера (змагання за Пенелопу), українських народних казках тощо; по-друге – випробування почуття дівчиною; по-третє – символізація фортеці як знаку дівочої честі (звідси – мотив плати за вінок, обміну дарами). Останнє дослідник підкріплює народною піснею, яку записано від українців румунської території Мараморощини:

У високій полонині каже хлопець дівці:
 – Даруй мені, дівко, вінок, а я тобі вівці.
 – Твої вівці поздыхають, підуть до болота,
 А мій вінок золотенький із срібла та злота.
 Твої вівці поздыхають, нічо з них не буде,
 З мого вінка зеленого вісілічко буде (С. 169).

Весільний ритуал І. Ребошапка не випадково пов'язує з колядковим циклом народної пісенності. Щорічну обрядовість автор трактує як циклічну «регенерацію первовіку», тобто як повернення до часу первинного, його реставрацію, точніше навіть – до першотворення, виникнення всесвіту.

Дослідник спирається у цій вихідній позиції на згаданого вже М. Еліаде, який у праці «Міф про вічне повернення» (1957) доводить, що людина архаїчних суспільств не усвідомлювала історичного часу, а сприймала час лише як сучасний, теперішній, тому новий рік щоразу був для неї першопочатком. Підтвердження цього всесвітнього міфу І. Ребошапка вбачає в українських космогонічних колядках, зокрема широковідомій, яку вперше записав І. Вагилевич у 1930-х рр. – «Коли не було з нащада світа...» та колядці «Ой ци так як спервовіку, Як спервовіку, спервопочітку? Ой у нас тепер Христос родився», яку дослідник виявив на території Румунії.

Отже, на основі розвідок, публікованих, очевидно, в різний час і в різних виданнях (шкода, що автор не подає відомостей про це) формується цілісна концепція світобудови, виражена в українських колядках і шедрівках як національній моделі універсальної парадигми фольклорної космогонії. Особливо вартісний у цьому аспекті компаративістичний підхід, що дає можливість простежити і різні модифікації універсального, і збіги, і перехрещення цих національних моделей на рівні ідей, символів, образних структур у культурах, віддалених одна від одної в просторі й часі. При цьому вражає як широка ерудиція вченого, так і його вміння легко й природно «припасовувати» теоретичні положення до фактуру текстів,

і, навпаки, саму цю фактуру виводити на простір узагальнення, не накладаючи прямолінійно теоретичної матриці на текст.

Проблематика декодування ритуальної символіки, що охоплює простір від космічного первовіку до історичних реалій, складає основне ядро книги І. Ребошапки. Але перед нами не монографія, а збірник статей, які демонструють широкий діапазон зацікавлень ученого, тому маємо тут низку розвідок історико-аналітичного характеру: розгортання певних фольклорних сюжетів, розповіді про учителів і колег, нотатки з досвіду польових досліджень тощо. Цілком природно, що вони відображають споріднені мотиви української та румунської пісенної творчості. Серед таких, зокрема, статті «Відображення опришківства в українській уснопоетичній творчості з Банату», «Інтернетнічний контекст пісні «Сидить Пінтя у темниці» та «Фольклорні взаємовідносини на Буковині», в яких з'ясовано генезу опришківських легенд, їх національні версії, а в способі аналізу текстів поєднано соціально-історичний і семіотичний підходи до текстів. Структурні елементи – одержання сили, розкриття секрету невразливості, зрада і смерть – властиві і українському, і румунському текстам.

Варто відзначити, що розвідку про Олексу Довбуша та Пінтю Хороброго написано із залученням багатьох пісенних варіантів і прозових переказів, записаних у різних регіонах від людей різного віку. Тут маємо також ознаки «кресової ситуації», поліетнічного пограниччя, де герої одного етнічного походження сприймаються як свої в інших етнічних «острівцях» (український Довбуш, румунський Пінтя, словацький Яношік).

Не менш важливе у книзі й опертя на праці учених, які досліджували проблеми, близькі І. Ребошапці, серед яких українські – М. Драгоманов, Ю. Целевич, І. Франко, В. Гнатюк, В. Шухевич, О. Зілінський, румунські – Б. Хождеу, П. Караман, М. Поп, А. Амзулеску, Р. Нікулеску, чеські – К. Горалек, Ф. Сущіл, І. Горак та ін. Дві статті у книзі присвячено В. Гнатюкові: «Слідами Володимира Гнатюка в Банаті» та «Володимир Гнатюк і румунська фольклористика». У першій із них ретельно простежено відвідини сіл на території Румунії (Семлак, Німецький Перегул та Надлак), у яких українці проживали поруч із румунами, німцями та словаками. І. Ребошапка підкреслює надзвичайно плідну діяльність ученого, який, попри несприхильне ставлення до нього місцевої влади, записав тут шістнадцять казок, дві легенди, чотири новели, два історичні спогади.

У статті проаналізовано матеріали, які зібрав В. Гнатюк. Крім того, автор звертає увагу на те, що українське населення цих сіл не було тоді, сказати б, однорідним, тобто таким, що сформувалося тут історично як цілісна громада. Його складала родини з різних околиць Галичини, які прибули сюди в 1840-х рр. через матеріальну скруту. Усе це наклало свій відбиток на звичаї, побут і ритуали нових мешканців цих місць, породило гібридизаційні явища у фольклорі.

І ще один цікавий момент. У 1964 р. І. Ребошапка разом з мовознавцем М. Павлюком відвідав села, де шістдесят років до того побував В. Гнатюк. На той час українське населення цих місць поповнилося і переселенцями із Закарпаття, які спустилися «на доли», що іще більше урізноманітнювало фольклорний репертуар українців, спричинивши поділ його за етнічними групами на тамтешніх «мараможців», побут і фольклор яких уже уніфікувалися, та новоприбулих «гуцулів». У статті здійснено порівняльні характеристики аналогічних за змістом, але відмінних за мовним оформленням пісень різних груп, у кожній із яких, проте, виконувалися різні варіанти, позаяк така інваріантність зрозуміла всім.

Учений підкреслює, що дослідження українського фольклору на румунській етнічній території, яке розпочав В. Гнатюк, стало стимулом для продовження його справи і сприяло появі праць румунських учених, у яких проведено типологічні паралелі й виявлено, за словами П. Карамана, «велике число безперечних ідентичностей» у румунській та українській усній народній словесності. Значення праць В. Гнатюка для розвитку румунської фольклористики відзначали і П. Караман, і М. Поп, і Й. Кіштімія, підкреслює І. Ребошапка, намагаючись віддати належне кожному з них як своїм учителям.

Але з особливою теплотою і вдячністю розповідає він про свого безпосереднього вчителя і наставника, «друга українців та їхньої культури» (така характеристика звучить у назві статті про відомого румунського вченого Міхая Попа – академіка, професора Бухарестського університету та директора Інституту фольклору). Вражає, зокрема, епізод, коли професор виявив бажання написати відгук на дипломну роботу І. Ребошапки й попросив прочитати її просто-таки у своєму робочому кабінеті. «Робота написана по-українському, – розповідає автор, – я читаю, але в підсвідомості «цвяшком» застрягло бен-

тежне: «Що ж зрозуміє професор з мого читання?!», в якому, крім викладу на українській літературній мові, гадав я, ще й приклади пісень на діалектній мові. Та раптом, тепло схопивши за руку, він мене зупиняє: «Зачекай, яка чудова метафора!» Ця ремарка мене вмить заспокоїла, хоча тоді я ще не знав, що, крім загальноновживаних англійської, німецької, французької, М. Поп знав і українську, сприймаючи навіть красу діалектної мови» (С. 373). Мабуть, і завдяки опіці шанованого професора, який також побував у багатьох українських селах і робив записи українського фольклору, І. Ребошапка став відомим фольклористом-компаративістом.

Відчуваю, що, захоплюючись окремими «сюжетами», не зможу дати об'ємного враження про книгу «Всесвіт усного і писаного слова». Бо ж є тут цікаві спостереження про румунські мовні елементи в українському фольклорі, що позначилося, власне, на поетичній семантиці в українській пісенності карпатського регіону, і проникнення реалій сучасності в народні казки, і рецепція фольклорних символів сучасним слухачем, їх десимволізація, і пісенний перегук поколінь, і багато іншого. У з'ясуванні кожного з цих питань відчувається досвід аналітика, доскіпливе вслуховування у кожне слово, у його семантичні відтінки й звукові нюанси, а також увага до атмосфери, в якій здійснювався запис.

Під цим кутом зору особливий інтерес викликає стаття «Сприймання традиційних пісень сучасною громадськістю», в якій «реставровано» сцену запису пісень у добруджанському селі Караорман від Мотрі Мойсей у присутності всієї родини: кожен щось пригадував, розгорталася розмова щодо значення певних реалій, історичних осіб та явищ. Сцена справді подає «кардіограму» села в суспільно-психологічних «перекроях» часу. Мені ця сцена нагадала практику запису фольклорних матеріалів П. Куліша, який у книзі «Записки о Южной Руси» теж уводив читача в атмосферу, в якій робилися записи, що відразу «обросли» додатковим матеріалом, який давав можливість глибше зрозуміти і фольклорні записи, розширював діапазон дослідження.

Не оминув учений із Бухареста і Львова. Він колоритно розповідає, як у 1969 р., працюючи у Львівській науковій бібліотеці, випадково потрапив на конференцію з нагоди 150-річчя появи книги Миколи Цертелєва «Опыт собрания малороссийских песней» і вперше послухав українські думи в живому виконанні. Власне, запросив його на цей вечір відомий український фольклорист Г. Нудьга, а виконували думи молоді київські бандуристи брати Литвини. Це виконання викликало в публіки надзвичайний ентузіазм, особливо речитативний спів одного з братів. «Публіка не відпускає його, – згадує І. Ребошапка, – тривають бурхливі оплески. Весело усміхнений, красень погодився: «Гаразд, одну ще заспіваю, останню». Піднесена гаряча львівська атмосфера, мабуть, заторкнула потаємну струну серця «столичного» співака, той божественним виконанням пісні «Ой полети, галко, через тую балку» (та поглянь, що діється на нашому Запоріжжі) привів публіку в такий стан, що, здавалось, триметрової товщини стіни Будинку архітектора тріснуть!» (С. 355). Ой не знаю, чи повторився б той ентузіазм сьогодні, у «попсові» часи...

Але хочеться додати свої два гроші до описаної ситуації, а саме сказати, що я мав велику приємність познайомитися тоді з І. Ребошапкою: Г. Нудьга запросив мене з дружиною та малим сином до товариства з молодим тоді науковцем із Румунії, який дуже йому заімпонував (ми з ним виявилися однолітками, 1934 року народження) у поїздку за місто, на осінню ватру. Ми всілися у «Москвич» Григорія Антоновича і провели день, наповнений цікавими розмовами. Зміст їх сьогодні важко пригадати, але тоді я, мабуть, найбільше почув про українців у Румунії та їх культурне життя, хоч дещо було мені відомо з альманаху «Серпень» та газети «Новий вік».

Мої міркування про книгу «Всесвіт усного і писаного слова» охоплюють лише окремі грані науково-дослідної праці І. Ребошапки, оскільки частина розвідок написана румунською мовою. Тому для повноти інформації про вченого поінформую читачів, що він – доктор філології, Почесний професор Бухарестського університету та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Гостювий професор Університету Альберти (Канада, 1992–1993), Член Наукового товариства імені Шевченка (Париж). І. Ребошапка є автором книг «Народні співанки» (1969), «Ой у саду-винограду (обрядові величальні пісні)» (1971), «Відгомін віків (епічні пісні)» (1974), «Народження символу. Аспекти взаємодії обряду та обрядової поезії» (1977), «Оленський цвіт (народна проза)» (1978), «Доробок поколінь (пісенна монографія с. Негостина)» (1982), «Вінок року / *Cununa anului* (поезія рокової обрядовості)» (2002) та три книги румунською мовою.

Але книга, про яку йшла мова, виділяється серед праць із виразним тематичним спрямуванням тим, що вона засвідчує передусім широту діапазону наукових зацікавлень ученого, який прагне досліджувати актуальні проблеми теорії та практики фольклору і його функціонування, відгукуватися на нові видання колег тощо. І всю діяльність ученого супроводить ідея творчого діалогу культур, передусім української та румунської, обміну духовними цінностями народів-сусідів. Тому праці професора І. Ребошапки є значним внеском і в українську, і в румунську фольклористику.

Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ

Системне наукове дослідження образу українського суспільства ХХ століття у фольклорі

Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с.

Визначний український фольклорист і літературознавець, професор Роман Федорович Кирчів у рік свого 80-річчя презентував дещо незвичну монографічну працю – студію «Двадцять століття в українському фольклорі». Незвичність полягає у тому, що наукова громадськість знає цього вченого передусім як авторитетного дослідника «класичних» тем української фольклористики – так, його монографії про роль і місце українського фольклору в польській літературі періоду романтизму та фольклорно-етнографічну діяльність «Руської трійці» вже давно стали класикою української філологічної науки. Водночас поява рецензованої праці саме 2010 р. все ж не була цілковитою несподіванкою – наприкінці ХХ ст. вчений чи не першим з українських фольклористів усебічно обґрунтував необхідність настійної потреби системного вивчення образу

сучасної епохи в українській усній народній словесності (див. його статтю «Двадцять століття в українському фольклорі (Основні аспекти наукової розробки проблеми)», опубліковану в журналі «Народознавчі зошити» (1999. – Зошит 3. – С. 318–322), а відтак виступив із низкою статей, в яких висвітлив окремі аспекти заявленої наукової проблеми. У цьому сенсі важливим був виступ ученого з новаторським матеріалом «Український фольклор Львова» на Міжнародній науковій конференції у Кракові «Przed 100 laty i dzisiaj: Ludoznawstwo i etnografia między Wiedniem, Lwowem, Krakowem a Pragą» (1998), який не лише відкривав цілком нову сторінку нашої фольклористики – вивчення міської народної словесності, а й стимулював поглиблені наукові студії з цієї теми інших науковців (тут можна вказати на цікаві розвідки колишньої аспірантки Р. Кирчіва О. Харчишин). Врешті, «український фольклор міст та інших позаселянських суспільних середовищ» (С. 11) став одним із суттєвих об'єктів наукового розгляду в рецензованій монографії, адже, як слушно написав учений, «новочасний фольклор перестав бути лише творчістю селян» (С. 13). Важливим етапом на шляху до появи рецензованої праці стала монографія вченого «Етюди до студій над українським народним анекдотом» (Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 268 с.), яка одержала високу наукову оцінку.

Дослідник розумів складність своєї праці, адже сімдесят років радянського режиму не були сприятливими, можливо, не так для розвитку власне фольклорних жанрів, як для праці науковців-фольклористів. Учений слушно завважив, що в «українському фольклорі ХХ ст. небувало загострилася увага до політичної історії й актуальних суспільно-політичних реалій буття, бачення під цим кутом зору подій, діяльності і поведінки людей» (С. 12). Це було поверненням до активного політичного життя українського народу, яке спостерігалось в переломні епохи його буття: аналізуючи суспільну ситуацію в Україні епохи Богдана Хмельницького, П. Куліш у «Повісті про український народ» (1846) за-